

УДК 455:343.35

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.6.13>

ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Малахов Герман Борисович,

orcid.org/0000-0002-5333-0666

науковий співробітник

Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки

та судових експертиз

Служби безпеки України

Стаття присвячена аналізу детермінації корупції у сфері оборонних закупівель в умовах правового режиму воєнного стану. Аналізується феномен корупції та її важливі ознаки. Розглянуто основні корупційні ризики під час оборонних закупівель, які відіграють роль детермінантів корупції в секторі оборони держави. Звернено увагу на те, що корупція у сфері оборонних закупівель характеризується змовою між виконавцями (контрагентами) та замовниками (державними службовцями), зміст якої супроводжуються корупційними операціями. Підтверджується доцільність класифікації корупційних проявів за такими етапами публічних закупівель: визначення потреби та планування публічної закупівлі; реалізація процедури публічної закупівлі; оплата та контроль виконання договору. Констатується, що сьогодні система оборонних закупівель України зазнає серйозного негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України. Зроблено висновок, що роль детермінантів корупції у цій сфері виконують соціально-економічні, політичні та правові ризики, серед яких визначальний вплив мають галузеві передумови, які пов'язані з: дискреційними повноваженнями службових осіб чи дублюванням цих повноважень різними державними органами; вадами організаційно-правового механізму оборонних закупівель; загрозою використання високого рівня секретності закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення з метою одержання неправомірної вигоди; недоліками законодавства України у цій сфері. Стверджується, що нейтралізація цих передумов, у тому числі заходами кримінально-правового реагування, сприятиме реалізації антикорупційної політики України у сфері оборони. Звертається увага на нові законодавчі ініціативи, зміст яких може ускладнити контроль за використанням коштів під час публічних закупівель та послабити протидію корупції у сфері оборони.

Ключові слова: детермінація, закупівлі, корупція, ризик, сектор безпеки держави, відповідальність.

Malakhov Herman. Determination of corruption in the sphere of defense procurement under the conditions of the legal regime of the martial state

The article is devoted to the analysis of the determination of corruption in the field of defense procurement in the conditions of the legal regime of martial law. The phenomenon of corruption and its important features are analyzed. The main corruption risks during defense procurement, which play the role of determinants of corruption in the defense sector of the state, are considered. Attention is drawn to the fact that corruption in the field of defense procurement is characterized by a bilateral agreement between executors and customers (state employees), and is also accompanied by costs (bribes) that are proportional to the success of corruption operations. The expediency of classifying corruption manifestations according to the stages of public procurement is noted: corruption manifestations at the stage of determining the need and planning public procurement; manifestations of corruption at the stage of implementation of the public procurement procedure; manifestations of corruption at the stage of payment and control of contract execution. It is noted that today the defense procurement system of Ukraine is under great pressure due to the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It was concluded that the role of determinants of corruption in this area is played by socio-economic, political, and legal risks, among which the decisive influence is provided by industry prerequisites related to: 1) unscrupulous behavior of officials; 2) their

discretionary powers or their duplication by various state bodies; 3) flaws in the organizational and legal mechanism of defense procurement; 4) the threat of using a high level of secrecy in the procurement of goods, works and services for defense purposes for the purpose of abusing power and obtaining an unlawful benefit; 5) shortcomings of Ukrainian legislation in this area. It is claimed that the neutralization of these prerequisites, including measures of criminal and legal response, will contribute to the implementation of anti-corruption policy in the field of defense. Attention is drawn to new initiatives that can significantly weaken control over the use of funds during public procurement and worsen the situation with corruption.

Key words: *determination, procurement, corruption, risk, state security sector, responsibility.*

Постановка проблеми. Корупція у сфері оборонних закупівель завдає значної шкоди національній безпеці України. Вказується, що від результативності антикорупційних заходів у цій сфері значною мірою залежить якість та обсяги матеріального забезпечення, амуніції, обладнання зброї та боєприпасів, які отримують військовослужбовці в умовах правового режиму воєнного стану [1].

Однією із пріоритетних сфер запобігання корупції в Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки визначено сектор оборони [2].

Як свідчать дані Transparency International, Україна у 2023 році перебуває за Індексом корупції на 104 місці (із 182 країн) і залишається однією з найбільш корумпованих країн світу [3]. Щоправда, за індексом сприйняття корупції 2023 року Україна покращила свій показник на 3 бали. Всього за останні 10 років Україна додала 11 балів – це найбільший приріст серед країн, які зараз займають статус кандидаток до ЄС [4]. Експерти Transparency International Ukraine серед ключових подій, які вплинули на цей результат, називають такі: ухвалення та реалізація Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми; активізація затримань і розслідувань у топкорупційних справах; проведення більшості закупівель у Prozorro [4].

За висновком експертів Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні найвищий рівень корупції спостерігається у сферах діяльності, пов'язаних з державними закупівлями [5].

Відповідно до презентованих незалежною антикорупційною комісією результатів глобального Індексу доброчесності в оборонному врядуванні Україна у грудні 2021 року отримала 41 бал зі 100 та потрапила до групи країн з оцінкою "D",

що вказує на наявність високих корупційних ризиків [6].

Підвищена увага до корупції у ході оборонних закупівель викликана також численними корупційними скандалами, які широко висвітлювалися у масмедіа [7].

Результати аналізу наукових публікацій. Теоретичні засади корупції у публічному секторі досліджували А. Бухтіарова [8], О. Вознюк [9], Т. Кустова, А. Новак [10], А. Мошнін [11] та ін. Серед наукових праць, присвячених корупції у публічних закупівлях, виділяються праці таких вчених, як О. Альциванович, Я. Цимбаленко [12], К. Хусанова [13], Ю. Івашук [14], М. Голованенко [15], О. Голота [16], К. Юсова [17]. Водночас зазначені дослідження не вичерпують проблематику корупції у секторі оборони. Дослідження феномену корупції в оборонних закупівлях актуалізується в умовах воєнного стану, необхідною складовою частиною якого є забезпечення національної безпеки України, обороноздатності держави, її територіальної цілісності [18].

У зв'язку із цим особливої актуальності набувають питання детермінації корупції у сфері оборонних закупівель, а також запровадження якісної антикорупційної системи у сфері державних закупівель.

Метою статті є дослідження детермінації корупції у сфері оборонних закупівель у контексті удосконалення антикорупційної політики України.

Виклад основного матеріалу. Корупційний спосіб загалом може використовуватися в будь-якій сфері, де діють певні норми, стандарти, правила, існують обмежені можливості [19, с. 189–190]. Останнім часом корупційні відносини все більше проникають у сферу державних закупівель сектору оборони.

Сутність корупції у ході оборонних закупівель традиційно пов'язується з викорис-

танням наданої влади чи посади в особистих, передусім корисливих, інтересах.

Феномен корупції піддавався неодноразово науковому і соціально-правовому аналізу, а його результати дають підстави визначити сутнісні ознаки корупції, а саме: 1) вона існує у суспільстві та має суспільний характер і прояв; 2) вона має соціальну зумовленість, міра вияву та реалізації якої визначаються конкретними у різні періоди історії умовами цивілізаційно-демократичного розвитку; 3) вона виявляється у сфері реалізації публічної влади і полягає у використанні владних повноважень та полягає у використанні останніх її носіями у приватних, здебільшого корисних, інтересах; 4) вона є, як правило, прихованим діяльнісним проявом носіїв публічної влади; 5) вона завдає шкоди суспільству, головним чином умовам та відносинам його життєдіяльності, є винятково небезпечною та загрозливою тенденцією для національної безпеки і фактичної незалежності держави; 6) вона безпосередньо шкодить економіці, знижує її суспільно потрібний ефект у всіх суспільних галузях, які залежать від рівня розвитку економіки, через що має значну економічну вартість, яку суспільство втрачає в результаті корупції; 7) вона має транснаціональний характер як за сферою прояву та взаємозв'язками, так і за спричинюваною шкодою міжнародній спільноті [19, с. 183–184].

Закон України «Про запобігання корупції» містить визначення таких термінів:

– корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей;

– корупційне правопорушення – це діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом вста-

новлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [20].

Наведене поняття корупції дає можливість визначити її ознаки, а саме: 1) особа використовує надані їй службові повноваження чи пов'язані з ними можливості через дію або бездіяльність; 2) таке використання здійснюється з метою одержання неправомірної вигоди або її прийняття для себе чи інших осіб; 3) таке використання є неправомірним [19, с. 189].

Таке визначення корупції є правовим й таким, що ґрунтується на поведінковій теорії раціонального вибору, яка передбачає, що поведінка людини є раціонально вмотивованою, зміст якої зводиться до реалізації людиною її особистих інтересів. За цією теорією, як стверджують К. Юсова та О. Акімова, державні службовці у публічних закупівлях задовольняють свої інтереси, зокрема, неправомірними способами [17, с. 37].

Але існують й інші підходи до визначення корупції. Залежно від методологічного підходу до проблеми аналізу корупції саме розуміння цього явища може, на думку А. Новака, трактуватися в широкому змісті як загальний результат негативних проявів у сфері публічної влади і у вузькому змісті як одна з форм одержання особистої вигоди у сфері професійної управлінської діяльності [10, с. 7]. Одним із поглядів на корупцію є її пояснення з точки зору теорії трансакційних витрат, які притаманні обмінному процесу учасників господарських відносин.

Відповідно до наведеного погляду на корупцію її наявність у сфері оборонних закупівель може бути ініційована як виконавцями, так і замовниками (посадовими особами) для одночасного задоволення особистих інтересів сторін такої угоди. Іншими словами, корупція такого виду є «результатом трансакції між суб'єктами, коли один учасник корупційної угоди формує пропозицію у грошовій формі або в натуральній формі, а інший учасник формує попит на цю пропозицію» [17, с. 38]. Цей погляд, на нашу думку, підкреслює специфіку корупційних відносин, але не змінює природу і поняття корупції.

Корупція як вияв суспільної небезпечної активності має різні діяльнісні прояви. Чинне законодавство України передбачає

адміністративну та кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні прояви корупції. Судова практика свідчить про те, що серед кримінальних корупційних правопорушень у сфері оборонних закупівель найбільш поширеними є справи про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» КК України.

Є багато свідчень того, що в секторі оборони поширення корупційних відносин залишається значним, а практичних результатів щодо протидії корупції досі не спостерігається.

Соціологічні опитування свідчать про те, що українці вважають корупцію найбільшою проблемою після війни [21].

Відповідно до п. 21 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» оборонні закупівлі – це здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони [22]. Серед принципів оборонних закупівель виділяються такі: конкурентність, ефективність використання коштів і результативність, відкритість і прозорість (крім відомостей, що становлять державну таємницю і розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці), запобігання корупції, зловживанням та дискримінації [22].

Дослідження Національним агентством з питань запобігання корупції корупційних ризиків під час здійснення оборонних закупівель свідчить про те, що «ще до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України більшість процедур оборонного замовлення була здійснена із порушенням принципів конкурентності, відкритості та прозорості, що зумовлювало існування низки корупційних практик» [18]. Корупційні схеми у цій сфері часто стають предметом поглиблених аналітичних досліджень [23], а також впливають із численних розслідувань, які проводило Національне антикорупційне бюро [24; 25].

Сьогодні система оборонних закупівель України зазнає серйозного негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України [18].

За результатами дослідження корупції в оборонній сфері незалежним антикорупційним комітетом з питань оборони було виявлено 12 основних корупційних ризиків: 1) відсутність централізованої автоматизованої бази даних з інформацією про виробників озброєння та військової техніки; 2) брак сучасних засобів обробки інформації на етапі планування державного оборонного замовлення (далі – ДОЗ), доступу до інформації про потреби сектору оборони; 3) складність кваліфікації виконавця ДОЗ; 4) неузгодженість законодавства в частині затвердження ДОЗ; 5) надмірна засекреченість ДОЗ; 6) відсутність конкурентних процедур у таємних закупівлях; 7) обмеження максимального прибутку постачальників; 8) відсутність конкурентних процедур при закупівлі за імпортом; 9) обмеження можливостей Управління військових представництв Міністерства оборони України щодо перевірки інформації під час реалізації оборонних закупівель; 10) зміна вартості продукції (послуг) під час виконання контракту; 11) розмитість відповідальності у сфері контролю за виконанням ДОЗ; 12) відсутність сучасних автоматизованих систем обробки інформації на етапі звітування про виконання ДОЗ [26].

За результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України ідентифіковано низку корупційних ризиків. Серед найбільш поширених корупційних ризиків у сфері організації та проведення публічних та оборонних закупівель виділяються: ймовірність запізнення з розробленням урядових та відомчих підзаконних актів щодо реалізації Закону України «Про оборонні закупівлі»; створення умов для неефективного використання коштів, зловживання владою або службовим становищем всупереч інтересам служби; використання дискреційних повноважень з метою зайвих витрат бюджетних коштів в умовах змови посадових осіб замовника та потенційних контрагентів; вплив на прийняття рішень уповноважених осіб (членів тендерних комітетів) шляхом маніпулювання процесом їх при-

значення, відбору без врахування рівня фахової підготовки та добросовісності; навмисна дія (бездіяльність) службової особи з метою одержання неправомірної вигоди на кожному із етапів процесу закупівлі; можливість суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд в інтересах третіх осіб під час визначення централізованого або децентралізованого варіанту закупівель; загроза використання високого рівня секретності закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення з метою зловживання владою та одержання неправомірної вигоди [27].

Фахівці Національного агентства з питань запобігання корупції дослідили централізовані тилові закупівлі для забезпечення ЗСУ у період з 24.02.2022 р. (початку повномасштабного вторгнення російської федерації) до жовтня 2024 року. За результатами цього дослідження ідентифіковано низку найбільш поширених корупціогенних проблем (викликів): 1) відсутність системного підходу до формування та реалізації політики закупівель, що зумовлює правову невизначеність процедур здійснення оборонних закупівель; 2) наділення надмірними дискреційними повноваженнями (без чітких правил/умов їх використання) службових та/або посадових осіб Міноборони з огляду на тривале поєднання в структурі Міноборони функцій формування та реалізації політики в частині, що стосується закупівель; 3) планування централізованих тлових закупівель без чіткого механізму та на підставі недостатніх даних, що сприяє зловживанню владою або службовим становищем під час визначення строків, переліків та обсягів закупівель під час дії правового режиму воєнного стану [18].

Синтезувавши наведені підходи до визначення детермінант корупції у сфері оборонних закупівель, можна дійти висновку, що роль детермінантів корупції у цій сфері виконують соціально-економічні, політичні, правові ризики, серед яких визначальний вплив мають галузеві передумови, які пов'язані з: 1) дискреційними повноваженнями службових осіб чи їх дублюванням різними державними органами; 2) вадами організаційно-правового механізму оборонних закупівель; 3) загрозою використання високого рівня секретності закупівлі товарів, робіт

і послуг оборонного призначення в особистих інтересах службових осіб; 4) недоліками законодавства України у цій сфері.

Першу групу передумов корупції утворюють ризики, пов'язані з використанням дискреційних повноважень з метою проведення зайвих витрат бюджетних коштів в умовах змови посадових осіб замовника та потенційних контрагентів. Фахівці Національного агентства з питань запобігання корупції вважають: «Наділення службових осіб надмірною дискрецією у сфері оборонних закупівель та відсутність передбачуваності та сталості правового регулювання у цій сфері створює корупційні ризики на будь-якому етапі як формування політики у цій сфері, так і безпосереднього здійснення закупівлі» [18]. До цієї групи передумов слід віднести й дублювання повноважень державних органів у сфері оборонних закупівель. Зафіксовано, що «виконання Міноборони невластивих функцій з реалізації політики закупівель, недостатня прозорість та обмеженість конкуренції під час здійснення оборонних закупівель створюють значні ризики для ефективного управління ресурсами» [18].

Наступну групу детермінант корупційного характеру у сфері оборонних закупівель становлять вади організаційно-правового механізму таких закупівель. На думку експертів Національного агентства з питань запобігання корупції, до корупційних ризиків на етапі планування, підготовки до проведення, проведення закупівель та контролю за виконанням умов договору належать такі: 1) наявність прогалів під час закупівлі продуктів харчування, визначених каталогом, що може сприяти виникненню корупційних практик; 2) непрозорий порядок визначення розміру очікуваної вартості, що створює передумови корупційної змови службової особи з постачальником; 3) недосконалість порядку перевірки контрагента під час здійснення закупівель, що сприяє зловживанню службовим становищем під час відбору учасників закупівельного процесу; 4) маніпулювання вимогами технічних специфікацій з метою надання неконкурентної переваги конкретним виробникам; 5) недостатня прозорість неконкурентних процедур оборонних закупівель, що сприяє зловживанню владою або службовим становищем уповно-

важеними особами; 6) нечіткість умов перерахування попередньої оплати у розмірі до 100% вартості товарів, робіт, послуг, що може стати передумовою для зловживання службовим становищем під час її встановлення для ризикових контрагентів; 7) зловживання владою або службовим становищем уповноваженими особами внаслідок необґрунтованої зміни істотних умов договору; 8) неналежний контроль за виконанням умов договору, що сприяє зловживанню службовими особами своїми повноваженнями [18]. До речі, такий підхід підтверджує тезу про доцільність класифікації корупційних проявів за етапами публічних закупівель: 1) визначення потреби та планування публічної закупівлі; 2) реалізація процедури публічної закупівлі; 3) оплата та контроль виконання договору [17, с. 36–37].

Окрема група передумов корупції у сфері оборонних закупівель пов'язана з загрозою використання високого рівня секретності закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення в інтересах службових осіб для одержання ними неправомірної вигоди.

В Антикоруційній стратегії на 2023–2025 роки у секторі оборони зафіксовано проблему 3.6.2, яка звучить так: «Закупівля товарів, робіт і послуг оборонного призначення здійснюється в умовах надмірного режиму засекречування та має низький рівень конкурентності, що сприяє зловживанням та необґрунтованим витратам бюджетних коштів» [2].

У зв'язку з цим фахівці Національного агентства з питань запобігання корупції дійшли висновку: «Різке підвищення рівня секретності й нівелювання принципів конкурентності та прозорості в поєднанні зі значним фінансуванням і відсутністю професійних закупівель та належних процедур створило умови для підвищення корупційних ризиків» [18].

Важливу групу детермінант корупції становлять недоліки законодавства у сфері оборонних закупівель.

За результатами розгляду проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії

правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» Національним агентством з питань запобігання корупції ідентифіковано низку корупціогенних факторів, які зумовлюють потребу в його доопрацюванні.

Серед найбільш поширених корупційних ризиків виділяється: 1) проведення відкритих торгів при поданні лише однієї тендерної пропозиції; 2) можливість подання тендерних пропозицій за ціною, вищою за очікувану вартість; 3) збільшення ціни закупівлі як істотної умови договору; 4) зловживання закупівлями через електронний каталог; 5) корупційні зловживання шляхом укладення прямих договорів [28].

Крім того, зафіксовано нові ініціативи виведення процедури закупівлі за проектами відбудови з Prozorro, що унеможливить доступ громадськості до відповідної інформації [28]. Для окремих недобросовісних службових осіб послаблення контролю за використанням коштів під час публічних закупівель надає можливість скористатися ситуацією, пов'язаною з воєнним станом, для одержання неправомірної вигоди.

Висновки. Аналіз корупційних відносин у сфері державних закупівель дає підстави визначити як окремий сутнісний вияв цих відносин корупцію у сфері оборонних закупівель, для якої характерні специфічні форми, механізми, умови тощо. Детермінація корупції у сфері оборонних закупівель є складною і розгалуженою. Роль детермінантів корупції у сфері оборонних закупівель виконують соціально-економічні, політичні, правові ризики, серед яких визначальний вплив мають галузеві передумови, які пов'язані з: 1) дискреційними повноваженнями службових осіб або дублюванням цих повноважень різними державними органами; 2) вадами організаційно-правового механізму оборонних закупівель; 3) загрозою використання високого рівня секретності закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення для одержання неправомірної вигоди; 4) недоліками законодавства у сфері оборонних закупівель. Нейтралізація цих ризиків, адресне реагування на них, у тому числі кримінально-правовими заходами, сприятиме реалізації антикорупційної політики у сфері оборони.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Опис проблеми до підрозділу 2.6 «Сектор оборони». Розділ 2. «Запобігання корупції у пріоритетних сферах». Національне агентство запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/2.6.-Opys-problemy-17.11.22-1.docx> (дата звернення: 24.11.2024).
2. Про затвердження Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n144> (дата звернення: 24.11.2024).
3. Індекс сприйняття корупції. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 24.11.2024).
4. Індекс сприйняття корупції – 2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykoryptsijna-polityka/indeks-spryyunyattya-koryptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly> (дата звернення: 24.11.2024).
5. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. 01.07.2015. НІСС. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 24.11.2024).
6. Індекс доброчесності в оборонному врядуванні: Україна – знову у групі з високим корупційним ризиком. URL: <https://nako.org.ua/news/indeks-dobrocesnosti-v-oboronnomu-vryaduvanni-ukrayina-znovu-u-grupi-z-visokim-korupciinim-rizikom> (дата звернення: 24.11.2024).
7. Здійснення оборонних закупівель в Україні. Корупційні ризики та шляхи їх мінімізації очима НАЗК. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/232072_zdysnennya-oboronnikh-zakupvel-v-ukran-koryptsyn-riziki-ta-shlyakhi-kh-mnmzats-ochima-nazk (дата звернення: 24.11.2024).
8. Бухтіарова А., Войтович А., Мордовець Є. Науково-методичні підходи до трактування поняття «корупція» у системі публічних фінансів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 10–15.
9. Вознюк О. Корупція в Україні: причини, наслідки та шляхи подолання. Київ : Національна академія державного управління при Президентові України, 2018. С. 48–63.
10. Новак А. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_5 (дата звернення: 24.11.2024).
11. Мошнін А. Теоретичні засади проблеми протидії корупції в Україні. *Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 2 (80). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/29.pdf (дата звернення: 24.11.2024).
12. Альциванович О., Цимбаленко Я. Теоретико-категоріальний аналіз поняття публічних закупівель та корупційних ризиків при їх здійсненні в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 9. С. 92–103.
13. Хусанова К. Корупція в сфері державних закупівель: форми прояву та засоби протидії в контексті нового антикорупційного законодавства. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 22. С. 323–333.
14. Івашук Ю. Чинники виникнення та шляхи мінімізації корупції в секторі державних закупівель (на прикладі України). *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1 (1). С. 285–291.
15. Голованенко М. Корупційні ризики та надійність системи державної закупівельної логістики в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2016. Вип. 1. С. 77–84.
16. Голота О. Державні закупівлі як один з найбільш корупційно вразливих напрямів діяльності міністерства оборони. *Social development & Security*. 2018. Vol. 4. Iss. 2. С. 14–27.
17. Юсова К.М., Акімова О.В. Корупційні прояви у системі публічних закупівель та їх класифікація. *Підприємство та інновації*. 2020. Вип. № 11. С. 37–42.
18. Корупційні ризики під час здійснення оборонних закупівель. Дослідження НАЗК. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/koryptsijni-ryzyky-pid-chas-zdijsnennia-oboronnykh-zakupivel/> (дата звернення: 24.11.2024).

19. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 705 с.

20. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

21. Українці вважають корупцію найбільшою проблемою після війни : опитування. Суспільне Новини. 2023. URL: <https://suspihne.media/607517-ukrainci-vvazaut-korupciu-najbilsou-problemou-pisla-vijni-opituvanna/>.

22. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

23. Збитки через корупцію в ОПК – понад 1 млрд грн. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/zbytku-cherez-korupciyu-v-opk-ponad-1-mlrd-grn-artem-sytnyk> (дата звернення: 24.11.2024).

24. Справу розтрата коштів ЗСУ під час закупівлі двигунів на Львівському бронетанковому заводі скеровано до суду. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/spravu-roztraty-koshtiv-zsu-pid-chas-zakupivli-dvyguniv-na-lvivskomu-bronetankovomu-zavodi> (дата звернення: 24.11.2024).

25. Розтрата 13 млн грн ДП «Авіакон»: матеріали відкрито. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/roztrata-13-mln-grn-dp-aviakon-materialy-vidkryto>.

26. Реформа державного оборонного замовлення. НАКО. URL: <https://nako.org.ua/publication/reforma-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennia-analitychna-zapyska> (дата звернення: 24.11.2024).

27. Опис ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України, чинників корупційних ризиків та можливих наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією. Додаток 1 до Звіту за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Opus_24_02_2021.pdf (дата звернення: 24.11.2024).

28. Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану (станом на червень 2023 року). Національне агентство запобігання корупції. URL: [file:///C:/Users/user/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96/Korpyzky_zakupivli%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96/Korpyzky_zakupivli%20(1).pdf) (дата звернення: 24.11.2024).